

AZ ANGOL KÖLTÉSZET MŰVÉSZETE

1589

Ismertetés

Az első könyv a "Költőkről és költészetről" címet viseli. A bevezető fejezetben a költő és költészet fogalmát fejtegeti, Sidney-hez hasonlóan ő is a "költő - maker 'csináló'"⁸ értelmezést tartja helytállóknak. Különbőséget tesz költő és fordító között, az előbbit önálló alkotónak, az utóbbit másolónak, pusztán verselőnek tartja. Arisztotelész nyomdokain jár, amikor így ír: "A költemény nem csupán az alkotás, hanem az utánzás művészete is" /20/. Ám rögtön azt is hozzáteszi: "mindez tökéletessé nem lehet, csak valamely isteni ösztön segítségével, melyet a platonisták furor-nak neveznek" /u.o./. Csodálattal adózik Homérosznak, aki szegény sorsa s vaksága ellenére is képes volt a nemesi származású hősök nagy tetteinek megörökítésére. Magyarán platonista választ ad. Mindez úgy lehetséges, hogy a költők "alkotó istenek" /u.o./.

A második fejezet az angol költészet létjogosultságát bizonygatja a latin és görög mellett, előlegezve Samuel Daniel későbbi szenvedélyes nyelvi patriotizmusát. "A költők voltak az első papok, az első próféták, az első bírák és politikusok a világon" - a költők társadalmi szerepének effajta abszolutizálása megszokott jelenség volt már az olasz reneszánsz költészetelméleti fejtegetéseiben is, majd később ugyanugy Angliában. E téma, fontosságára való tekintettel két fejezetet kap Puttenham könyvében. A második fejezet címe: "Árról, hogyan lehettek a költők az első filozófusok, csillagászok, történetírók, szónokok és muzsikuskok a világon". Konceptióját a költészet ősi eredetéről érdemes bővebben idézni: "A költészet a legősibb kezdetektől fogva van, és nem - mint ahogy sokan tévesen gondolják - a társadalom kialakulása után, hanem már annak előtte is megvolt az emberek között. Ezért írják, hogy a költészet volt az, melynek okán az emberek először egybegyülekeztek." /22/. Az ősi költészet legnagyobb képviselőinek felsorolásakor a reneszánsz konvenciók által elfogadottakat említi: antik, keleti és héber figurákat, Orpheuszt, Amphiont, Dávid királyt és Salamont együtt. Az Amphionról írtak a költő isteni erejébe vetett hitet tükrözik, ugyanakkor az ezoterikus Hermes Trismegistus-iratok Asclepius könyvének motívumaira emlékeztetnek: "Mondják, Amphion városokat épített fül és falakat emelt olyan kövekből, melyek hárfája szavára gyültek nagy halmokban össze, példázva ezáltal azt is, ahogyan meglágyította a kemény és kőszívűeket édes, és ékesen szóló művészetével." /u.o./. A folytatás hasonlóan érdekes: "És

éppígy ők [t.i. a költők] voltak az elsők, akik vizsgálni kezdték a természetet és annak alkotásait, különösen az égi pályákat, a menny örökös mozgásának értelmét, kutatva emögött az első mozgatót, majd fokozként elérkeztek az absztrakt és elkülönült alkotórészek ismeretéhez, melyeket mi az isteni szervezetnek, vagyis a jó angyaloknak nevezünk." /23/ ... "S miként ők voltak első vizsgálói a természeti okoknak és hatásoknak, majd eljutottak az égi pályák és befolyások kutatásáig, s végül legtovább hatolva megismerték az isteni lényeket és elemeket - ahogy ezt már említettem - ők voltak az első asztronómusok, filozófusok és metafizikusok" /25/.

A továbbiakban a költészet történetéről ad rövid, csapongó áttekintést, elsőnek a zsidók és káldeusok ősköltészetét említi, majd az Amerika területén és Perzsiában élő törzsekét s - meglepő módon - a kannibálokét.

A költészet fejlődésének második állomásaként Görögországról és Rómáról beszél.

Az időmértékes görög és latin verselés roklását kapcsolatba hozza a politikai-gazdasági élet hanyatlásával: "s városaik kereskedelme nem virágzott többé... A barbár hódítások idegen népek megszámlálhatatlan sokaságát zuditották rá, a görögök és latinok időmértékes költészete megromlott és megváltozott, olyannyira, hogy volt idő, amikor ugyanezek a görögök és latinok kedvüket lelték a rimes verselésben..." /27/.

A költők jelenkori /16. századi/ társadalmi rangcsökkenéséről szólva nosztalgiával emlékezik Augustusra; Macedonia királyára, aki Euripidest pártfogolta; Szophoklészre, s az

öt körülvevő athéniekre; és Nagy Sándorra, aki Homérosz műveitől még éjszakára sem vált meg. A hosszadalmas felsorolás lényege; a költő értékét elsősorban olvasóközönségnek rangja határozza meg.

A költészet méltóságának hangsúlyozása után a költészet témái felé fordul a szerző figyelme. Véleménye szerint az elsődleges feladat: a halhatatlan istenek dicsérete, s a nemes hercegek érdemes tetteinek megörökítése /39/. Arisztotelész nyomán osztályozza a költészetet: heroikus, lírai, elégikus, epigrammatikus versekre, s felsorolja ezek legkiválóbb művelőit. Ehhez a gondolatmenethez kapcsolódva elemzi a tragédiát és a komédiát, amely véleménye szerint alkalmasabb az emberi esendőség bemutatására, mint a korábban ugyanezt a célt szolgáló szatíra. A következő két fejezet /15. és 16. fejezet/ a költészet erkölcsnemesítő hatásával foglalkozik, konkrétan: "A hercegek gyarlóságaival és erényeivel".

Ezután rövid történeti áttekintés következik az antik színház berendezéséről, hangsúlyozva annak hatalmas méreteit, és a tömegekre gyakorolt hatását. A színházról szóló rövid "interludium" után váratlanul a pásztori költészetre, vagy más néven eklogára tereli a szót. Szerinte a pásztori egyszerű lét, a pásztorok együgyű beszéde a bokrok és fák alján, dalaik és életmódjuk az, amely magában hordozza a költészet csiréit. Vergilius, az eklogaköltészet mestere már erkölcsi példázattá nemesítette e kezdetben naiv költészeti formát.

A történelmi tárgyú költészetet szintén úgy kezeli,

mint eszközt hercegek és erényekben gazdag elődök tetteinek dicsőítésére.

A továbbiakban beszél az ujjongás és gyász megnyilatkozásairól a költészetben, valamint a királyi esküvők és keresztelők alkalmára írt költeményekről; a győzelmi énekekről, az enkomionról és az epithalamionról.

Az első könyv befejező részén az antik költői formák bemutatása után az angol költészet legkiválóbbjainak felsorolását találjuk, ahol azonban - bizonyára olvasóközönségére gondolva - többet foglalkozik az említett szerzők nemzeti származásával és emberi erényekkel, semmint költészetükkel. Mindezek mellett, mégis, kora költészetének és angol kulturájának alapos ismeretéről tesz tanúságot.

A költészet tartalmi kérdéseinek vizsgálata után a második könyvben a "Költészeti arányok", vagyis a forma kérdéseit tárgyalja. Foglalkozik az anyag elrendezésével, elsősorban a versformák típusaival, majd a metrum kérdéseivel, a szótag és a versláb fajtaival.

Külön fejezetet szentel az angol költészetben használatos versmértékeknek és a cezurának.

A hangsúly sajátosságait tárgyalva felhívja a figyelmet a pontatlan helyesírásból adódó hangsúlyeltolódásokra /94/. Részletesen vizsgálja a geometriai alakzatokban írt képverset, a rombuszt, romboldot⁺, háromszöget, négyszöget,

---

⁺ E részletek fordítását lásd: Klaniczay Tibor, A manierizmus, /Bp. 1975. Gondolat/ szöveggyűjteményében.

téglalapot, kört és oválist /103-114/.

Ugyancsak külön fejezetben tárgyalja az emblémát, s az anagrammát. Puttenham illusztrációképpen közölt anagrammájának megfejtéséből nem meglepő a következő szavak kikerkedése:

ELISSABET ANGLORUM REGINA /123/.

A következőkben arra a kérdésre keres választ, hogy "Ha az ujitások valamennyi módja nem sértené túrhetetlenül a nyelv és a művészet szabályait, hogyan alkalmazhatnánk a görög és a latin verslábakat közönséges költészetünkben, mégpedig úgy, hogy igen kellemes hatást keltsen." /126/ Egyes tanult emberek szerint, írja a szerző, az angolszász nyelv nehezen tűri az előkelő görög és latin verslábak /feet/ használatát, mert legtöbb szava egyszótagu. Ez a tény azonban nem jelentheti a görög és a latin versláb alkalmazásának elutasítását, mivel, mint Puttenham megállapítja, a Hódító Vilmos uralkodása óta kifejlődött normann-angol nyelv 'szókincse főként többszótagu szavakból áll. Márpedig "Anglia anyanyelve a normann-angol." /156/ - írja később a nyelvről szóló fejezetben.

Nem akar itélkezni a közönséges angol költészet felett, hanem az "ujításokat", vagyis a görög és a latin verslábak alkalmazását kívánja értékelni megfigyelés és gondos vizsgálat alapján.

Először részletesen leírja az antik költők által használt tizenkét verslábát, a négy két és a nyolc három szótagból⁺

⁺ Az eredeti szövegben time 'idő' áll, ám kétségtelen, hogy Puttenham terminológiájában ez szótagot jelent, és nem morát.

állót. Megállapítja, hogy valamennyire találhatunk példát az angol nyelv szókincsében. Időmértékes verselésüket első sorban hangulyos és hangsúlytalan szótagok váltakozásán alapulóknak tartja: broken, delight. A spondeusok megállapításában azonban a mássalhangzók számát is figyelembe veszi: morning, midnight, remnant.

Megfigyelése szerint: "Kétszótagu szavaink legnagyobb része természetesen jambus, sok közöttük a trocheus, kevesebb a spondeus, és legkevesebb a pyrrhichius, mert a szóhangsúly /sharp accent/ megnyújtja az első mértéket". /135/ A szerző azokat a kétszótagu szavakat tartja pyrrhichiusoknak, amelyeknek egyik szótagja sem kap nyomatékosabb hangsúlyt, mint a másik, és dallamuk, valamint kiejtési időtartamuk megegyezik" /135/. Példaként a következő szavakat idézi: renet, many, möney, penny, sily.

Ezután a háromszótagu verslábakról szól. Megállapítja, hogy az angol költők leggyakrabban a dactylust alkalmazzák, mert ez a háromszótagu versláb illik legjobban a közönséges angol versmértékhez, s ez a legkellemesebb a fülnek, különösen néhány jambussal vagy más verslábbal váltakozva. A szerző figyelmeztet azonban arra is, hogy a dactylus tulgyakori használata "megfosztja a verset komolyságától, ünnepegyességétől, s tulzottan játszivá teszi a verszenét"

/140/. Elmondja, hogy az eredeti angol verselés mód szerint az ütemeket nem a verslábak minősége határozza meg első sorban, hanem a szótagszám. A versekben leggyakoribbak a jambikus szavak, ritkábban trocheusok is találhatók bennük. Míg

a dactylus illeszkedik az eredeti verseléshez, a többi háromszótagu versláb csak elrontja az angol versek kellemes dallamát, ezért használatukat nem ajánlja.

A harmadik könyv "A diszitményekről", vagyis a költői alakzatokról szól, valamint a stílus kérdéseit tárgyalja.

A költői diszitmények olyanok, mondja a szerző, mint a virágok" vagy "színek" melyeket a költő úgy illeszt versébe, mint "ahogyan a himző követ, gyöngyöt és aranydiszt rakogat a hercegi köntös anyagára". /150/. Megkülönböztet olyan alakzatokat, amelyek vagy csak a fülre, vagy csak az észre hatnak, s olyanokat, amelyek egyszerre mindkettőre. Az ókori görögökre hivatkozik, akik az előbbi hatást Energiának, az utóbbit Energiának nevezték.

Majd rátér a nyelv kérdéseire. Az írók és költők fontos feladatának tartja, hogy figyelmesen vizsgálják anyanyelvüket /a normann-angolt/, mert csak így lesz alkotásaik nyelve tiszta és természetes.

Az Udvarban használt nyelv, London és a London környékén levő megyék nyelve legyen irányadó számukra. Ne merit-senek a határvidékek és a kikötővárosok nyelvéből, mert ott sok idegen él, ne kövessék az egyetemek nyelvét, mert a tudósok szóhasználata szeszélyes, ne a felföldi vagy az eldugott falvak nyelvét, mert ott durva és kulturálatlan emberek élnek. Az iparosok, a fuvarosok, vagyis az alsóbb néprétegek nyelvének használatától is óv a szerző, mert szerinte ezek az emberek nem beszélnek szépen, rossz a hangképzésük és nem

tudnak helyesen írni.

Ezután a stílus kérdését tárgyalja. A beszédstílust az ember tükörképének tartja, amelyben a szellemi karakter mutatkozik meg.

A beszédstílusnak alkalmazkodnia kell az ábrázolt tárgyhoz. Magasztos, közönséges és alacsonyrendű tárgyat különböztet meg. Magasztos tárgynak az Istennel kapcsolatos dolgokat és háboruban és békében történt nevezetes eseményeket tartja. Közönséges tárgy a közönséges emberek /üggyédek, nemesek és polgárok/ közönséges élete és dolgai. Az alacsonyrendű tárgy körébe az iparosok, szolgák parasztok, napszámosok és pásztorok élete és dolgai tartoznak.

Megnevezi a szerző a tárgyakhoz illő műfajokat is. A magasztos tárgynak megfelelő műfajok a tragédia, a himnusz és a történetírás. A közönséges tárgy műfajai a közjáték, a komédia, a közönséges szerelmi költészet, az alacsonyrendű tárgy pedig az ekloga és a pasztorál. A tárgyak és műfajok keveredését nevetségesség forrásának tartja.

Közönséges vagy alacsonyrendű tárgyról csak akkor szólhatunk emelkedett hangnemben, ha a közlendő természete megegyezik a stílus természetével. Ezért helyesen ítéli Homérosz Békaegárharcának esetében, mert "bár a békák és eger csak kicsi és nevetségés állatok, de a háboru emelkedett tárgy, és mindenképpen borzalmas és veszélyes azokra nézve, akiket súlyt." /162/

Közi azt a hat pontból álló követelményt, melyet "tanult elődeink a szóbeli és írásbeli helyes kifejezőmód általános uralmának megteremtéséért szerkesztettek" /167/:

1. Kellő arányosság /analógia/; 2. Szépen előadható és jó hangzásu legyen a mű. /taxis/; 3. Csak akkora legyen a mű terjedelme, amekkorát a téma megenged, anélkül, hogy unalmassá válna. /Syntomia/; 4. Jó szerkezet /synthesis/, 5. Természetes hangvétel /oiriologia/; 6. Élénkség és fordulatosság /tronus/.

Majd több fejezetten át a költői alakzatokkal foglalkozik. "Az alakzatok valamennyi nyelv diszitő eszközei", "a fület és az ést kell megnyerniük", írja /166/. Feladatukat "a nyelvi kifejezés értelmének megkettőződésében, a laposság és egyszerűség megszüntetésében" jelöli meg. /166/.

Az alakzatokat hangzási és ésszerű alakzatokra osztja, és ezen belül megkülönböztet szavakban és mondatokban megnyilvánulókat. Megnevezésükben a görögök és latinok elnevezéseire támaszkodik, de ugyanakkor angol nevet is ad valamennyinek. Nemcsak pontosan leírja az alakzatokat, hanem következetesen példákkal szemlélteti alkalmazásukat. /A versrészletek helyét azonban sehol sem jelöli meg pontosan, így visszakeresésük és esetleges magyar fordításuk feltüntetése számunkra lehetetlen volt./

Hangzási alakzatok a szerző szerint azok, amelyek "a fülre gyakorolnak hatást a hang, a hangsúly, az ütem és az előadás megváltoztatásával." /172/. Először a szavak megváltoztatott hangzásának, dallamának hatásával foglalkozik, majd a mondatokban megnyilvánuló hangzási alakzatokat tárgyalja. Ezek a következők: eclipsis /a kihagyás alakzata/, zeugma /egyszerű pótlás/, prozeugma /vezérszó, vagyis főkolompos/,

mezozeugma /középső helyzetű vezérszó/, hypozeugma /jutalmazó/, sillepsis /dupla pótlás/, hypozeuxis /helyettesítő szó/, aposiopesis /elhallgatás/, prolepsis /indítványozó/. /Zárójelben a szerző angol elnevezésének megközelítő magyar fordítását tüntetjük fel./ Az ismétlést, a bővítést hangzási alakzatnak tartja, de a retorika körébe utalja. Külön fejezetben tárgyalja a felcserélés által működő hangzási alakzatokat, az enallaget /szavak felcserélése/ és a hipallaget /szavak elcserélése, cseregyerek/, és külön fejezetben a szabálytalanság által működőeket, a hiperbatont /szabálysértő/, a parenthesist /beszurás/ és a histeron proteront /lehetetlenség/.

A hangzási alakzatok közé sorolja azt a néhányat is, amelyek csak kis mértékben hatnak az észre, legfontosabb feladatuk pedig az, hogy "harmónikussá és dallamossá tegyék a versmértéket": /184/ omoioteleuton /ismétlődő, szabad sorvégek/, parimion /azonos betűk alakzata/, asyndeton /pontatlan beszéd/, polisindeton /pontos beszéd/, irmus /hosszan pontatlan beszéd/, epitheton /minősítő jelző/, endiadis /ikerítés/.

Ésszerű alakzatoknak azokat nevezi a szerző, amelyek az észre hatnak a nyelvi kifejezés vagy a beszéd, illetve a mondat értelmének megváltoztatásával. Egyes szavakban nyilvánulók a metaphora /a hordozó alakzata, névcseré/, a catachresis /sértés, tulkapás/ a metonomia /névcseré/, az antonomasia /népszerű melléknév, ragadványnév/, az onomatopeia /új elnevezés/, az epitheton /minősítő jelző vagy a tulajdonság alakzata; ezt két helyen is tárgyalja, mivel egyaránt

hat a föltre és az értelemre/, a metalepsis /névcsere távoli dolgok között/, az emphasis /nyomatékosítás/, a liptote /mérséklés/, a paradiastole /hízélgés, udvarlás/ a meiosis /kicsinyítés/, a tapinosis /rágalmazás/ és a synecdoche /el-més ötlet/. A beszéd vagy a mondat értelmének megváltoztatásával hatnak az allegoria /hamis látszat/, az enigma /találós kérdés/, a parimia /közmondás/, az ironia /száraz humor/, a sarcasmus /keserü gúny/, az asteismus /jókedvű csipkelődés/, a mictetismus /gúnyosan fintorgó maskara/, a charientismus /rejtett csipkelődés/, a hiperbole /felnagyítás/, periphrasis /a kertelés alakzata/.

Fordításkivonatunk a harmadik könyv hátralevő részéből ad izelítőt. Tudós irodalmárhoz illően mutatja be a szónoki formákat és a költői díszítés alakzatait, ugyanakkor népszerű példái, a társasági életből vett hasonlatai az udvaroncot dicsérik. Kiváló szellemességről tesz tanusígot, amint ez olyan stilisztikai kifejezést, mint az epizeuxis kakukkszóhoz, az atanaclasis a teniszlabda pattogásához hasonlítja, az antithetont "veszekedő"-nek nevezi, stb. Igazán elemében azonban a decorumról szóló fejezetekben érzi magát. Egy pillanatig sem feledkezik meg róla, hogy műve az udvarhölgyek /és természetesen a királynő/ okulására készül. Mindvégig igyekezik élvezetes olvasmányt nyújtani, s amikor az illó és illetlen beszédmódról, viselkedésről és öltözködésről ír, valóságos anekdotagyűjteményt épít értekezésébe, s így a

korabeli udvari élet illemkódexét is kapjuk.

Találón írja a Cambridge-i Angol Irodalomtörténet, hogy ha Puttenham Daniel felkészültségével és komolyságával rendelkezett volna, vagy Daniel több figyelmet fordított volna Puttenham akkorra talán már el is feledett, vagy legalábbis Sidney Apológiája mellett homályban maradt könyvére, az angol kritikátörténetnek olyan esztétikai értekezése keletkezett volna, melynek tulszárnyalását a mai napig is hiába várnánk.

/Ismertette: Dévényi Márta és
Szónyi György Endre/

A III. könyv kivonatos fordítása /19-24. fejezet/

A bölcselkedő, más néven szónoki formákról

Szónoki formáink a már ismeretes tulajdonságaik mellett magukba foglalnak bizonyos kellemes, dallamos beszédmódot is, mely szempontból auriculárisnak is nevezhetjük őket, mivel a fület éppugy elbűvölik dallamukkal, mint a szellemet bölcseségükkel. Beszédünket nemcsak a zenei hangok teszik dallamos-sá, harmónikus-sá, hanem a lágy szavak megvilasztása is, melyek ilyen, vagy olyan módon a legmegfelelőbb formába öntve nem kis hatást gyakorolnak az emberre. Mert valójában mi az ember,

ha nem a szelleme? Így az, aki az emberi éaszt legyőzte, a legnagyobb és legfényesebb győzelmet aratta. De az ész csak értelmi megközelítésekkel támadható meg, melyek közül az auditív ut a leghatásosabb az oktatás, vagy nevelés céljaira. Így szavaink és mondataink helyes hangzása a közlendő információt nem kevésbé teszi kellemessé a fül, mint megfoghatóvá az ész számára. Kevés szó, bármily bölcsök legyenek is, nem tudnak minden esetben és mindenkiiben oly mély hatást kiváltani, mint ha bővebben fejezzük ki magunkat, a célhoz mértén, terjengősség nélkül. A beszéd kellemessége, tartalmassága és kellő bősége elengedhetetlen egy kitűnő szónok, vagy költő számára, s semmiképp sem hanyagolhatja el egyiket sem.

A fülre és az észre egyaránt ható, igen jeles forma mind költők, mind szónokok számára az ismétlés. Hét fajtáját ismerjük.

1/ Az elsőt, görög minta után anaphorának nevezzük, s ez azt jelenti, hogy ugyanazzal a szóval kezdünk egy szakaszon belül minden verssort.

2/ Az antistrophe az ismétlésnek az előzővel épp ellentétes fajtája, amelyben ugyanazzal a szóval fejezünk be minden sort, vagy ami nehezebb, de nem károsítja a rimet, ugyanazzal a szóval fejezünk be több tagmondatot a verssorok közepén.

3/ Ha az előző kettőt egyesítjük, megkapjuk azt, amit a görögök symploche-nak neveznek, a latinok complexionak, vagy conduplicationak, s ez az a fajta ismétlés, melynek során ugyanazzal a szóval kezdjük, és ugyanazzal a szóval fejezzük be a sorokat.

4/ Anadiplosis, avagy "megkettőzés", olyan ismétlés, melynél az egyik sor utolsó szavával kezdjük a rákövetkező sort.

5/ Van az ismétlésnek egy olyan fajtája, mikor egy soron belül ugyanaz az első és az utolsó szó, s ezért ezt "visszhang"-nak nevezem, a görögök pedig epanalepsisnek.

6/ Lehetséges olyan ismétlés is, hogy egy sorban, vagy egy mondatban megismételünk egy szót, anélkül, hogy bármi más közöttük ékelnénk:

"It was Maryne, Maryne that wrought me woe"

A görögöknél ez az epizeuxis, a latinoknál subiunctio, de szerintem "kakukkszó"-nak is hívhatnánk, mert a kukuk, ahogy megismétli kiáltását, néha dadogásszerűen többször egymás után kiadja ugyanazt a hangot, így: kukk, kukk, kukkuuu!

7/ Az ismétlés utolsó formája hasonló az előzőhöz, azzal a különbséggel, hogy a megismételt szavak nem közvetlenül, hanem más szavak közbeiktatásával követik egymást.

Természetesen vannak még más formái is az ismétlésnek, de ezeket nem ajánlom, nem tartoznak a jó költészet fogalmának körébe, mint például az a közönséges rímfaragó sem, aki minden sor végén megkettőzte az utolsó szót:

... adieu, adieu

... my face, my face

Az ismétlés sohasem lehet formális, mindig valamilyen céllal használjuk, vagy a szépség, vagy a hatásosság céljával.

A görög antipophora -én "felelgető"-nek nevezem, - olyan képletes beszéd, melyben úgy teszünk, mintha feltennénk egy kérdést, de azzal a szándékkal, hogy mi magunk adjuk meg a választ. Ez a vitatkozásnak és a nyomatékosításnak is eszébe, s egyben arra is szolgál, kiteljesítse /terjedelemben/ mesénket.

Van egy másik kifejezési forma, melyet természetéből adódóan "visszapattanó"-nak nevezhetünk, a teniszlabdára utalva, melyet ha átütünk a tuloldalra, visszapattan. Ez a forma egy szóval játszik, mely azonos alakban írva két, ellentétes értelmet hordoz /anacalasis/.

Ellenváltásnak nevezhetjük azt a formát, mely egy csokorra való szóval játszik oly módon, hogy egyiket a másik helyébe téve, nagyon szellemesen változik meg a mondat értelme. Mint például:

"nem azért élünk itt, hogy építsünk,

hanem azért építünk, hogy legyen hol élnünk"

Hasonlóképp nem azért élünk, hogy együnk, hanem azért eszünk, hogy éljünk, s így tovább /antime taqale/.

Az antitheton egy nagyon kellemes forma, melyet a görög terminusnak megfelelően "összeütközés"-nek nevezhetünk, de ha a latin nevét követjük, perlekedő természetéből adódóan joggal nevezhetjük "veszekedő"-nek is, mert az minden ember, aki örömét leli abban, hogy bármit mondanak is, mindennel ellenkezzen. Mikor diák voltam Oxfordban, ott az ilyeneket Iohannes ad oppositum-nak hívták.

Az erotema, avagy a "kérdező" az a képletes beszéd,

melyben sokat kérdezőnk, de feleletet nem várunk, kérdőmódban fejezve ki mindazt, amit tulajdonképp kijelentőmódban is éppugy mondhatnánk.

Felkiáltásnak hívom azt a formát, mely csupa olyan szóval fejezi ki gondolatainkat, melyek valamely különös szenvedélyt mutatnak, akár felkiáltás, akár csodálat, elismerés, átkozódás utján, vagy bármit, ami tehetetlen lelkiállapotról, érzelemről tanuskodik /ecphrasis/.

Néha csak puszta szavakkal sorolunk fel, anélkül, hogy mondatba foglalnánk őket, éppen csak kis szünetet, egy-egy vesszőt téve az egyes szavak közé /brachilogia/.

Ha megsokszorozzuk beszédünket, azáltal, hogy több olyan szót, vagy mondatot alkalmazunk, melyek ugyanazt fejezik ki, akkor azt a görögök sinonimíának nevezik, én a magam részéről a "készet" szót használom, mivel így fejezzük ki azt, ha azonos jellegű dolgokból több van együtt. Ennek az eszköznek a használata nem kis mértékben megszépíti, kiteljesíti mondanivalónkat.

Máskor meg beszélünk, és mégis meggondoljuk magunkat, úgy érezvén, hogy nem jól szólottunk, úgy teszünk, mintha vissza akarnánk szívni szavainkat, hogy a célnak megfelelőbbeket tegyünk a helyükbe, amiért is ezt a fajta beszédmódot a görögök a bűnbánat formájának - metanoia - nevezték, s mert a megbánást jóvátétel követi, a latinok ezt helyesbítésnek hívták, mivel a beszélő látszólag kijavítja, amit helytelenül mondott. Én, a görög eredetit követve a "vezeklő" elnevezést választottam, s a Hajadon Királynő tiszteletére írott énekemben,

hogy dicsőítsem nagyszerű bátorságát, tullőve a célon elő-
szőr a büszke szóval illetem, aztán, nehogy hiba találtas-
sék szavamban, a büszkeséget dicsőségre helyesbíttem, Ő-
fenségét az oroszlánhoz hasonlítottam, kifejezve nagylelküsé-
gét.

"Nem büszkeség asszonyom, de az oroszlán dicsősége,
Hogy mindenkit legyőz, de őt senki se."

A "vezeklő"-höz nagyon hasonló forma az, amely nem
tagadja meg, nem javítja ki azt, amit előzőleg mondott, de hoz-
zátesz egy más, alkalmasabb kifejezést, ezáltal úgy tűnik,
mintha helyesbitene, mely okból is "kiegyenlítő"-nek neveztet-
tik /anténagoge/.

Gyakran előfordul, hogy mondanivalónk nyomatékosítása
érdekében fokozatosan haladva egyre súlyosabb szavakat, monda-
tokat sorolunk fel, s ez a forma nagy hatás kiváltására és di-
szítésre is alkalmas. Mint egy uralkodó nagy szerencsétlen-
ségét ily módon elmondani:

"Gyermekei, s asszonya után elveszté

Birodalmát, nírnevét, szabadságát s életét."

Mely által kitűnik, hogy egyetlen nemes uralkodó számára sem
lehet birodalma elvesztése oly fájdalmas, mint becsületéé,
s mindkettő kicsinység a szabadsághoz képest, de az élet el-
vesztése a legdrágább valamennyi közül. Ezt a kifejezésmódot
fokozásnak nevezzük, mert minden kiejtett szó nagyobb súlyu,
mint az őt megelőző /auxesis/.

Van egy olyasfajta beszédmód, mely nem annyira kép-
szerű, mint inkább érvelésre alkalmas, és nem kevésbé hasonló

a logikai "dilemmá"-hoz , mivel ez is egy vagy több témát vet fel először, s aztán minden részletét egyenként megvizsgálja, megvilágítja, érvel. Ez a dialisis, avagy a "széttagoló".

Igen alkalmas forma szónokok és ékeszszólók számára, /költőknek gyakran kell ilyenek mutatkoznia/ mikor egyváltában, röviden is előadhatnánk mondanivalónkat, s mégis egységekre osztva, részletesen meséljük el, a nyomatékosítás érdekében, mint például az, aki el akarja mondani, hogy egy házat porig leromboltak, nem éri be ennyivel, hanem inkább ilyen módon beszéli el: aláásták az alapzatot, szétverték a falakat, lebontották a padlást, lerombolták a tetőt; mert valójában így bontanak le egy házat, apránként /merismus/. Gyakran a tökéletesebb meggyőzés érdekében meg kell mondanunk az okot, mely szólásra készítetett minket, vagy érvekkel akarjuk alátámasztani állításunkat; ezt a görögök etiologiának hívták, s annak megfelelően mi "okmondó"-nak nevezhetnénk, s kérdem én, miért is ne tennénk. Arisztotelész kitűnő műveje volt ennek a kifejezésformának, mert sohasem állított, vagy feltételezett valamit úgy, hogy ne mondja meg az okot, vagy az érvet, mely bizonyítja és megerősíti feltevéseit, s hitelt ad nekik.

A noema az a homályos beszéd, melynek jelentését nem egykönnyen értjük meg, mert elmés, körmönfont, avagy sötét, mint ahogy például Lord Páwlet Winchester első márkija jól odafricskázott Sir William Gyffordnak, aki a Marques hugát vette feleségül, de egész életén át nem szenvedhette, társaságát nem kedvelte, mégis amikor az asszony meghalt, világra-

szóló gyászt tartott, s könnyek és sirámok közepette fejezte ki mély fájdalmát a Lordnak. "Ó drága felebarátom - szólt az -, fájdalom látnom, hogy most így szereted a hugomat", értvén ezen azt, hogy most már késő, akkor kellett volna szeretnie a feleségét, amíg az élt.

Gyakran előfordul, hogy szónokunknak gyors, frappáns érveléssel kell meggyőzni hallgatóit, s ezt egy olyan mindképletes, mind érvelő formában tehetjük, melyben először is röviden felsoroljuk a célnak megfelelő érveink közül a legjobbakat, és mindegyiket elvetjük, egyet kivéve, melyről úgy véljük, hogy kielégítő indokként szerepelhet /expeditio/.

Beszédünkben néha idéznünk kell más személy beszédét, hogy mit mondott a király tanácsosának, a hadvezér a katonájának, a katona a hadvezérnek, a férfi a nőnek és fordítva, mely idézésnél mindig minden személyt az őt megillető, hozzá illő természetes módon kell megszólaltatnunk. Mert ami illik egy királyhoz, az nem illik egy kocsishoz, ami az ifjuhoz, az nem az aggastyánhoz és így tovább /dialogismus/.

Egy jó költőnek éppúgy mint egy kiváló prózairónak okvetlen szüksége van a "példázat" alkalmazására, mely által nemcsak megszépítjük mesénket, hanem terjedelmesebbé és hatásosabbá is tesszük egyben.

Mivel a példázatnak nagyon sok fajtája van, melyek ugyyszintén sokféle módon hatnak a hallgatóra, ezért hármas felosztásban tárgyalom őket; az alapforma a példázat, a többinek őse, s ezt egyszerűen hasonlatnak nevezem, ebből ered a többi, a "hasonlat képmás által", melyet a görögök icon-nak

hívtak; az "erkölcsi hasonlat", melyet parabolának neveznek, s a "hasonlat példa által", mely görögül paradigma.

A költői diszítés utolsó és legfontosabb formája

A csodás ragyogásért, mellyel bevonja beszédünket és nyelvünket, ezt a görögök exargrafiának, a latinok expolitionak nevezték, mely terminus a márványművesektől származik, akik a mérványt miután durván megdolgozták, és a kívánt alakura formázták, oly puha és tiszta fényüire csiszolják, hogy arcod meglátod benne, mint a tükörben. Így fényesíti ez a költői forma /melyet ez okból "pompásnak" nevezek/ beszédünket, s a mondatok bő változatosságával disziti, kiteljesíti. Ezért talán nem is nevezhető ez egy formának, hanem a nyelv megszépítésére szolgáló eszközök, szóképek összességének.

Néhány niba a beszédben és az írásban mindig megengedhetetlen, némely más pedig a költői szabadságból fakad és a szokás által elfogadott

A legnagyobb nyelvi véték a barbár beszéd. Régi időkben minden idegen szó, mely nem görög vagy latin volt, barbarizmusnak neveztetett, hasonlóképp az is, ha ezen nyelvek bármely szavát helytelenül irták le, vagy ejtették ki.

A másik elviselhetetlen hiba a solecismus, vagyis a

nyelvtani szabályok nem ismerése, helytelen használata.

Szintén helytelen beszéd mód az is, melyet a görög eredeti /cacozelia/ nyomán affektálásnak nevezünk. Ez akkor fordul elő, ha olyan új szavakat kedvelünk, melyeket a nyelv helyes beszélői és írói nem használnak, vagy a szokással nem egyeznek, és ezt a hibát általában azok a fiatal tudorok követik el, akik nem jeleskedtek az egyetemen, s mikor hazakerülnek barátaik körébe, fitogtatni akarják tudásukat, latin szavakkal dobálóznak, hogy tanultabbnak mutassák magukat a tudatlanok körében.

A megengedhetetlen hibák egyike a soraismus, melyet "össze-vissza keverék"-nek nevezhetünk, s ezen azt értjük, ha beszédünket vagy írásunkat mindenféle idegen szóval tarkítjuk, egy kis franciával, ollasszal, néhány spanyol, holland vagy skót szóval, mégpedig minden cél nélkül, csak tudatlanságból és affektálásból.

Ugy szintén helytelen az is, ha valamely szót nem a megfelelő helyre teszünk a mondatban, például a jelzót a főnév után, például: leány szépséges, özvegy gazdag, pap szent, s a többi, mely bár a latinban elfogadható, az angolban mégsem az, hanem nevetséges /cacosinheton/.

Vannak azonban a helytelen beszédnek olyan formái, melyek bizonyos esetekben elfogadhatók, különösen pedig akkor, ha céljuk a nevetetés, a tréfa /cacemphaton/.

Ugy szintén hibás az is, ha a versfaragónk túl nagy élvezetet talál abban, hogy strófáit azonos betűvel kezdődő szavakkal töltse meg /tautologia/, mint például az a szerze-

tes, aki egy egész költeményt írt Carolus Caluusról, a versében minden egyes szót 'c'-vel kezdett, imígyen:

"Carmina clarisonae Caluis cantate camenae"

Elismerjük azonban, hogy nagyon szépen illehet ez a szókép versünkbe, ha alkalmazását nem visszük tulzásba.

A költői tulzás egy fajtája a terjengősség /pleonas-
mus/ vagyis ha egyszerű, kis, érdektelen dologra sok szót fecséremlünk, ha jelentéktelen eseményeket nagy körülménységgel írunk le.

Hasonlóképp nem kis véték az sem, ha költőnk egyszerű, pórias szavakkal illet nagy dolgokat, személyeket; megfosztva az őket megillető dicsőségtől, magasztosságtól, mint ha például azt mondaná: Henrik király károkat okozott Turwinál. Mikor pedig ennél sokkal nagyobb tettet vitt véghez, győzelmet aratott, a földig rombolta a helyet, és lakhatatlanná tette /tapinosis/.

Van a helytelen beszédnek olyan fajtája is, amikor kétértelműen beszélünk, s szavainkat kétféleképp lehet értelmezni, mintha például valaki azt mondaná: Thomas Tayler ittasan látta William Tylert. Itt nem tudjuk, kettőjük közül vajon melyik volt részeg; az ilyen többértelműség tehát elkerülendő, ha csak nem szolgál valamilyen célt /amphibologia/.

Mi az, ami általában kellemessé és ajánlatossá teszi beszédünket, s amit a latinok decorumnak neveznek?

A legfőbb kérdés: Mi a báj, kellelem, és miben áll? Ezt köny-

nyebb megérezni, mint kifejezni, ezért alaposan meg kell vizsgálunk, s így azt mondhatjuk: mindaz, ami elbűvöli a szellemet, vagy az érzékeket, a szellemet az érzékek és gyakorlati eszközök által, ezt valamely szép cél, vagy minőség elérése érdekében teszi, s mely által magát a tárgyat megkedvelteti. De ez nem lesz így, ha bármely helytelenség, aránytalanság észlelhető az érzékelt részekben, ha például egy hang túl erős, avagy túl halk, kellemetlen a fülnek; ehhez hasonlóan a szemnek is a szomorú színek, avagy egy aránytalan, aszimmetrikus test. Hasonlóképp az ész szellemi tárgyainak is megvan a maguk kelleme, mely elbűvöli az embert, hiánya pedig éppúgy visszataszító, mint a hamis hangok a fülnek.

A legfontosabb tehát az illendőség. De mivel az ember minden cselekedetét oly sokféle körülmény övezi, az illendőség fogalma is százféléképp változik, attól függően, hogy ki beszél, kihez beszél, mit mond, kiről szól, miről szól, hol, mikor és milyen céllal. S amint ez igaz a beszédre, éppúgy igaz az egész viselkedésünkre.

Az ember ügyeljen arra, hogy mind beszédében, mind meséjében megtalálja a kellő mértéket, vagyis az ne legyen rövidegsége miatt homályos, sem hosszúsága miatt terjedős.

Illendőség van abban is, ha a beszéd a hallgató méltósága, szájize szerinti, élvezetes, és semmiképp sem támadó vagy tiszteletlen, mint Alexander, az athéniak Marcus császárhoz küldött követének beszéde. A követ, látván, hogy meséjére nem figyelnek, így szólt: Cézár, kérlek szentelj nekem több figyelmet, úgy tűnik, nem ismersz, s nem tudod kitől jövök!

Az uralkodónak nem tetszett ez a hiu, szemtelen beszéd:

Csalódol, mert hallom szavad, és ismerlek jól. Te vagy az a finom, oktalan, fura, feleselő Alexander, aki mást se kedvel, mint haját fésülni és bodorítani, körmét ráspolyozni, fogát piszkálni, édes olajakkal illatosítani magát, hogy nincs ember, aki szagát kibírja.

Büszke beszéd, túlzott finomkodás és külöködés nem ajánlatos egy követnél. Egy időben sokat ismertem közülük, s tanulmányoztam, mily külsőt viseljenek, milyen kifejezés legyen arcukon, midőn fogadják őket; mert mindez sokat számít küldetésük teljesítésében.

Az illemhez tartozik az is, hogy az ember arról beszéljen, amihez jól ért, s nem arról, amiben tudása, képzettsége hiányos. Egyszer például egy nagy szónok érkezett Lacedaemonia királya, Cleomenes elé, s harci bátorságról, vitézségről regélt hosszasan. A király nevetett. "Miért nevetesz?" kérdezte a tudós ember, "hiszen te magad király vagy, aki a vitézséget jól ismered."

"Miért ne nevetetne meg bárkit - szólt Cleomenes -, ha hallja, hogy a fecske, aki legyeken él, nagy zsákmányról áradozik, miközben maga mellett látja a sast, aki egy szót sem szól?" Ha harcos lennél, vagy valaha is vettél volna részt csatában, nem nevetnék azon, hogy bátorságról beszélsz, de mivel nem így van, mi más tehetek, mint nevetek."

Fontos szabály minden követ számára, hogy küldetése során az anyanyelvét használja csak, vagy azt a nyelvet, melyet éppoly jól ismer, mint sajátját, s ez így is szokás az egész

világon. Henrie, Arundel grófja tapasztalt udvarone és igen nemes viselkedésű ember lévén, mindig betartotta ezt a szabályt. Egyszer, uton Angliából Itáliába igen méltón fogadták a brüsszeli udvarnál. A pármái hercegnő, az ottani kormányzó fényes estélyt rendezett vendége tiszteletére, s ezen az orániai herceg mellett részt vettek az ország összes előkelőségei. Bár a gróf egész jól beszélt franciául, mégse ejtett ki egyetlen szót sem, csak angolt, akár kérdezt, akár válaszolt, hanem minden a tolmácsok segítségével történt. Az orániai herceg nagyon csodálkozott ezen, s odafordulva felém, aki szerény szemlélője voltam az eseményeknek, így szólt: "Csodálom, hogy az önök angol nemesei miért nem kívánnak idegen nyelvek ismeretére szert tenni. Amikor a grófnak ezt jelentették, azt válaszolta: "Mondd meg a herceg urannak, hogy szeretek azon a nyelven beszélni, melyen legtökéletesebben ki tudom fejezni gondolataimat, s nem vétek hibát."

Egy másik követ szerette abban a hitben ringatni magát, hogy tökéletesen beszéli a francia nyelvet, noha a kifejezésekben nem volt járatos. Ez a követ cseh volt, és amikor uralkodója a francia udvarhoz küldte, ott az első fogadás után illően megünnepelték, s estélyt rendeztek tiszteletére. Az asztalnál az egyik magasrangu hercegnő megkérdezte a követet, vajon uralkodónője, ha vadászni megy, vagy utazik valahová, lovon ül-e, vagy hintóban. Mire a követ, nem ismerve a francia kifejezést, így válaszolt:

"Par ma foy elle cheuauche fort bien, et aussi en prend grand plaisir."

/Hitemre, nagyon jól lovagol, s igen nagy örömet leli benne./
Nagy nevetés támadt erre, és a követ is, nem tudván min, de velük nevetett. A "cheuaucher" szónak a franciában egy illetlen jelentése is van, különösen ha hölgyek lovaglásáról van szó.

Mivel ebben a témakörben teljességre nem törekedhetünk, térjünk át a viselkedés illemtanára.

Az illendő viselkedésről, melyet szintén
figyelmébe ajánlunk a költőnek

Egy jó írónak, vagy költőnek azt is tudnia kell, hogyan tolmácsolja valameiy személy szavait és viselkedését, ismernie kell egy cselekedet kellemességét éppugy, mint egy szóét, és eszerint foglalnia állást magasztalásban és meggyőzésben, vagy bármi más tárgyban.

Vannak dolgok, melyek illenek egy bizonyos személyhez, de nem egy másikhoz, például nyugodtan állithatjuk, hogy Nagy Sándor császárhoz illet, hogy száz tallért adjon Anaxagoras filozófusnak, de nem illet egy koldus filozófushoz, hogy ilyen nagy ajándékot elfogadjon, mert egy ily nagy uralkodó gazdagságát nem csorbitja ekkora kiadás sem, de a filozófus annyira meggazdagodott általa, hogy ez hivatásával és helyzetével nem volt arányos, s ezért illetlen.

Csakugy nem illik egy öreg emberhez könnyelműen játszadozni, mint egy gyermek, mert az ellenkezik a természet

rendjével. Mégis, Agesilanus király, kinek sok kicsiny gyermeke volt, egy nap kedvet kapott, hogy együtt játsszon velük, fogott egy játék falovacskát, s azon lovagolt, hogy szórakoztassa őket.

Egyik barátjának nem tetszett ez a könnyedség, "Ó, drága barátom - szólt a király - ne ítélj meg engem azért, míg nincsenek neked is gyermekeid!"; jelezvén, hogy nem hiúságból fakadt tette, hanem atyai érzelmekből, hogy élvezze gyermekei játékát és társaságát, melyet figyelembe véve, s mert a hely és az idő megengedte, cselekedetében nem volt semmi kivetnivaló.

Az ember élvezeteinek és életmódjának megválasztásában is van illem, és így az öreg ember általában nem megfelelő társaság az ifjunak, a gazdag a szegénynek, a bölcs az oktalannak. Mégis bizonyos esetekben más lehet a helyzet, például, ha az öreg irányítja a fiatalt, a bölcs tanítja az oktalant, a szegény a gazdag segítségére vár.

Illendően kell az időt is megválasztani cselekedeteinkhez, minden ügy elintézésének megvan az alkalmas ideje, s ennek be nem tartása illetlenség lenne, például nappal aludni és egész éjjel ébren lenni, fáklyafénynél vadászni menni, jelentéktelen ügyben felkölteni valakit álmából, avagy asztaltól, melyek mind egyetlen cselekedetek.

Az öltözködés illetémet sokminden befolyásolja, a személy rangja, az alkalom, az ország szokásai, gyakran a törvény, és maga a viselés módja is.

A világ különböző részein más és más féle ruházatot

viselnek, mások az üdvözlési formák, és változó a hajviselet is. Nálunk Őfensége atyja, Henrik vágatta a haját, és nyírott szakállt viselt, udvaroncái ugyyszintén, míg azelőtt a hosszú haj volt a divatos és a simára borotvált áll. Mostanában az udvari ifjak vállig érő haját hordanak, hogy miért tartják ezt illendőbbnek, azt magam is szeretném tudni.

Természetesen ha a hosszú haj előnyösebb az archoz, mert a hibás vonásokat ellensúlyozza, vagy eltakarja, akkor ez a viselet megengedhető, mert minden embernek jogában áll kiigazítani a természet által adott szabálytalanságot vagy tökéletlenséget.

Minden egyedieskedés, avagy affektált viselkedés illetlennek minősül, amint például az is, ha valaki büszkábban jár az utcán, vagy felszabadultabban és más színekben, más szabású ruhákban, mint más ugyanoly rangú és helyzetű emberek. Ügyelnünk kell arra, hogy szenvedélyeink, érzelmeink akkor is illendő formában nyilatkozzanak meg, ha kiváltóokuk valamely illetlenségen alapszik. Bármily okból is legyen, sirni nem illő egy férfihez. Ezért jeles emberek, ha sirásra kényszerülnek, s azt visszatartani nem tudják, elfordítják fejüket. De hölgyeknél, asszonyoknál a sirás minden apró bánat miatt nem illetlen, hanem épp jószívűségük, nemeslelkűségük jele, s nemük egyik legkellemesebb tulajdonsága.

Nevetésünk is lehet illő, vagy illetlen, például, ha egy bolondot látunk, aki csupa sületlenséget beszél, nem nevetünk rajta, de ha megpróbál bölcsen cselekedni vagy beszélni, akkor kikacagjuk, mert amit tesz, ellenkezik természetével.

Ugyanigy kinevetjük az értelmes embereket, ha természetüket megtagadva bolondot játszanak, de ha egy bolond bolondosan beszél, s a bölcs bölösen, abban nincs semmi abszurditás, az nem nevetséges.

Cicero, az összes római írók közül a legbölcsebb úgy vélte, hogy a férfihoz nem méltó a tánc, mondván: "sosem látam még józan embert táncolni." De ebben az egyben tévedett Cicero, mert a tánc az ember egyik legkellemeesebb és legvidémbb szórakozása, mely nem ellenkezik az emberi természettel.

Ugy mondják, a férfi bárány legyen otthon, s croazlán a harctéren. A nő tulajdonságait négy pontban foglalja össze a krónika: Legyen sárkány a konyhán, szent a templomban, angyal az asztalnál, asszonyi állat az ágyban.

Ha valamely uralkodóval játszunk társasjátékot, illő őt néha szándékosan nyerni hagyni, hogy jókedvében megtartsuk, s nem illő visszautasítani ajándékait, mert az tiszteletlenség, sem elengedni veszteségét, mert az sértő, sem nagy ajándékot adni neki, mert az bolondság, vagy kihívó viselkedés.

Egy uralkodóhoz illő kéretlenül adakozni, de egy alattvalónak nem szégyen kínálatlanul kérni. Így VIII. Henrik király, mikor figyelmébe ajánlották Sir Anthony Ronset, aki sokat költekezett, és beteg koldussá lett, így válaszolt:

"Ha ő szégyell kérni, mi is szégyellünk adakozni."
És mégis ő volt az egyik legbökezübb uralkodó a világon.

/Fordította: Hegybiró Egít/